

HISTORIA 4-6 GRUNDBOK

MICHAEL ENGSTRÖM
MARIA ENGSTRAND

CAPENSIS FÖRLAG AB

SPRÅKGRANSKNING
Elin Herrmann

VÄRDEFULLA SYNPUNKTER PÅ INNEHÅLLET
*Svante Haggren, Lars Hammarén, Elin Herrmann,
Camilla Kempe, Julia Lindholm, Jan Stattin,
Jesper Vackmyr, Pablo Wiking-Faria och
Mogärdeskolans elever*

*Capensis förlag AB
Falköping
www.capensis.se
e-postadress: info@capensis.se*

© 2021 Limnea utbildning AB,
Michael Engström och Maria Engstrand

ISBN-13:978-91-85887-98-9

*Första upplagan 2021
Andra tryckningen 2021
Tryck: GPS Group, Österrike*

*Redaktör och grafik:
Jan Wiklund*

*Teckningar:
Henry Stähle*

*Framsida:
Drottning Kristina år 1637, konstnär Jacob Heinrich Elbfas*

Boken är skyddad av upphovsrättslagen.

TILL ELEVER, VÅRDNADSHAVARE OCH LÄRARE

Kunskaper i historia är viktiga för att förstå samhället vi lever i idag och för att vi tillsammans ska kunna forma samhället vi vill ha i framtiden.

Historieundervisningen i grundskolan ska ge eleverna förutsättningar att utveckla flera olika kunskaper och förmågor. Vår förhoppning är att den här läroboken ska hjälpa eleverna att göra det.

Capensis tre principer vid läromedelsproduktion

Historia 4–6 grundbok är skriven utifrån Capensis tre viktiga principer - att konkretisera det centrala innehållet, att ha en tydlig struktur och att göra ämnet enkelt att förstå.

1. Att konkretisera det centrala innehållet

Vår ambition med boken är att konkretisera det centrala innehållet som står i kursplanen. Det är det som undervisningen i historia ska behandla.

Vi har flera invändningar mot hur det centrala innehållet i mellanstadiets historia presenteras i Lgr22. Vår tydligaste invändning är att frihetstiden och Gustav III inte längre ska behandlas. En annan är att forntiden inte finns med.

Vi har valt att kort repetera människans tidiga historia, ta med 1700-talet och ge en inblick i 1900-talets historia. Det har vi gjort för att hjälpa eleverna att utveckla sitt historiemedvetande, få en historisk bildning, tillägna sig en historisk referensram och få en kronologisk överblick av historien. Det anser vi vara svårt att utveckla annars.

2. Att ha en tydlig struktur

Bokens kapitel är strukturerade i samma kronologiska ordning som det centrala innehållet presenteras i kursplanen. I boken finns flera historiska linjer för att tydliggöra kronologin.

3. Att göra enkelt att förstå

I boken används ett begränsat antal nya begrepp, vilket gör det enklare för eleverna att i ett första skede se olika sammanhang. De nya begreppen används återkommande i brödtext, bildtext och grafik. I slutet av varje kapitel finns dessutom en lista med de viktigaste begreppen förklarade ytterligare en gång.

Kvinnor och män

Män har haft mer makt i den stora historien och det visar sig i läroböcker. I den här boken finns det ungefär lika många namngivna kvinnor som män. Förhoppningsvis kan eleverna därmed lättare identifiera sig med vår gemensamma historia.

Övningsbok

Till grundboken finns också en övningsbok. I den ges möjlighet att repetera och fördjupa grundbokens innehåll och ställas inför komplexa frågeställningar. Här finns även diagnoser som hjälper elever och lärare att bedöma kunskapsutvecklingen.

Lycka till önskar Michael och Maria!
Vetlanda och Göteborg, 14 februari 2021

INNEHÅLL

VAD ÄR HISTORIA?	8	HANSAN - MEDELTIDENS HANDELSSYSTEM	42	STORMAKTSTIDEN 1611-1718	76	1809 ÅRS REGERINGS- FORM OCH UNIONS- TIDEN 1814-1905	110
Din plats i historien	9						
FRÅN STENÅLDER TILL IDAG	10	LEVNADSVILLKOR 1050-1521	44	DET SVENSKA ÖSTERSJÖVÄLDET	77		
		Ståndssamhället växer fram under medeltiden	46	Händelser på kartan under stormaktstiden	83	NYA MAKTFÖRHÅLLANDEN	111
		Digerdöden under mitten av 1300-talet	48	Konsekvenser av Östersjöväldet	84	JORDBRUK, FOLKÖKNING OCH INDUSTRIALISERING	112
		Kyrkan under medeltiden	49	LEVNADSVILLKOR 1611-1718	86	EMIGRATIONEN	116
		HISTORIEBRUK 1050-1521	50	HISTORIEBRUK 1611-1718	88		
Stenåldern: 11 000 - 1800 f.v.t.	11	Tidslinje medeltiden	52	Tidslinje stormaktstiden	90	LEVNADSVILLKOR 1809-1905	117
Bronsåldern: 1800 - 500 f.v.t.	12	Begrepp medeltiden	53	Begrepp stormaktstiden	91	Barnarbete på 1800-talet	118
Järnåldern: 500 f.v.t. - 1050 e.v.t.	13					Missväxt och svält 1867-1869	119
Och 1000 år till	14						
VIKINGATIDEN 800-1050	16	HISTORISKA KÄLLOR	54	FRIHETSTIDEN 1719-1772 OCH GUSTAVIANSKA TIDEN 1772-1809	92	HISTORIEBRUK 1809-1905 Minnesmärken och utbildningar	120
VIKINGARNAS KULTURMÖTEN	17	Arkeologiska fynd från sten- och bronsålder	55	MAKTEN DELAS	93		121
LEVNADSVILLKOR 800-1050	20	Arkeologiska fynd från järnålder och medeltid	56	GUSTAV III ÖKAR SIN MAKT	96	HISTORISKA KÄLLOR 1809-1905	122
		Berättande källor från vikingatiden	58			Fotografier som historisk källa	124
		Berättande källor från medeltiden	59			Tidslinje 1809 års regeringsform och unionstiden	126
HISTORIEBRUK 800-1050	22	Att undersöka historiska källor	60	LEVNADSVILLKOR 1719-1809	98	Begrepp 1809 års regeringsform och unionstiden	127
Tidslinje vikingatiden	24	Begrepp historiska källor	61				
Begrepp vikingatiden	25						
MEDELTIDEN 1050-1521	26	ÄLDRE VASATID 1521-1611	62	HISTORIEBRUK 1719-1809	101	LÅNGA HISTORISKA LINJER	128
KRISTENDOMENS ETABLERANDE I NORDEN	27	REFORMATIONEN	64	Tidslinje frihetstiden och gustavianska tiden	102		
Kristendomen breder ut sig i Sverige	28	KAMPEN OM DEN POLITISKA MAKTEN	66	Begrepp frihetstiden och gustavianska tiden	103	Historiska linjer: levnadsvillkor	130
Kloster	30					Historiska linjer: migration	132
Heliga Birgitta (1303-1373)	32	Stockholms blodbad år 1520	67	HISTORISKA KÄLLOR 1521-1809	104	Historiska linjer: makt	134
Förändringar efter kristendomens införande	33	Gustav Vasa	68	Häxor	105	Historiska linjer: kulturmöten	136
		Gustav Vasas barn och barnbarn tar över makten	70	Dagbok från trettioåriga kriget	106	Historiska begrepp	138
				Sockenstämma	107		
STATSBILDNING I NORDEN	34	LEVNADSVILLKOR 1521-1611	71	Mordet på Gustav III	108	FLER BEGREPP	140
Sverige växer fram under 1200-talet	36					REGISTER	143
Sverige under 1300-talet	38	HISTORIEBRUK 1521-1611	72			PERSONREGISTER	146
Drottning Margareta - regent över hela Norden	40	Tidslinje äldre vasatid	74			BILDFÖRTECKNING	148
Kalmarunionen 1397 - 1523	41	Begrepp äldre vasatid	75				

VAD ÄR HISTORIA?

Historia handlar om människor som har levt före oss, vad de gjorde och hur de levde.

Varför är historia viktigt?

Varför ser länders gränser ut som de gör? Hur kommer det sig att vi har demokrati i Sverige? Varför har nästan alla regenter varit män? När vi läser ämnet historia får vi svar på den här sortens frågor. Kunskaper i historia hjälper oss att förstå tiden som vi lever i nu.

Kunskaper i historia kan hjälpa oss i framtiden

Kunskaper i historia är viktiga för att kunna se vilka beslut som har varit bra och vilka som har varit dåliga. Med goda kunskaper går det också fatta bra beslut inför framtiden, till exempel för att undvika krig eller att vara förberedda på pandemier.

Kunskaper om historia

Våra kunskaper om historia kommer från historiker och arkeologer. De försöker ta reda på vad som har hänt.

Historia i grundskolan

På lågstadiet lärde du dig om nordisk stenålder, bronsålder och järnålder. Mellanstadiet handlar om åren 800-1900. På högstadiet kommer du att få läsa om världens historia och mer om Sveriges historia under 1800- och 1900-talen.

Vi är framtidens historia

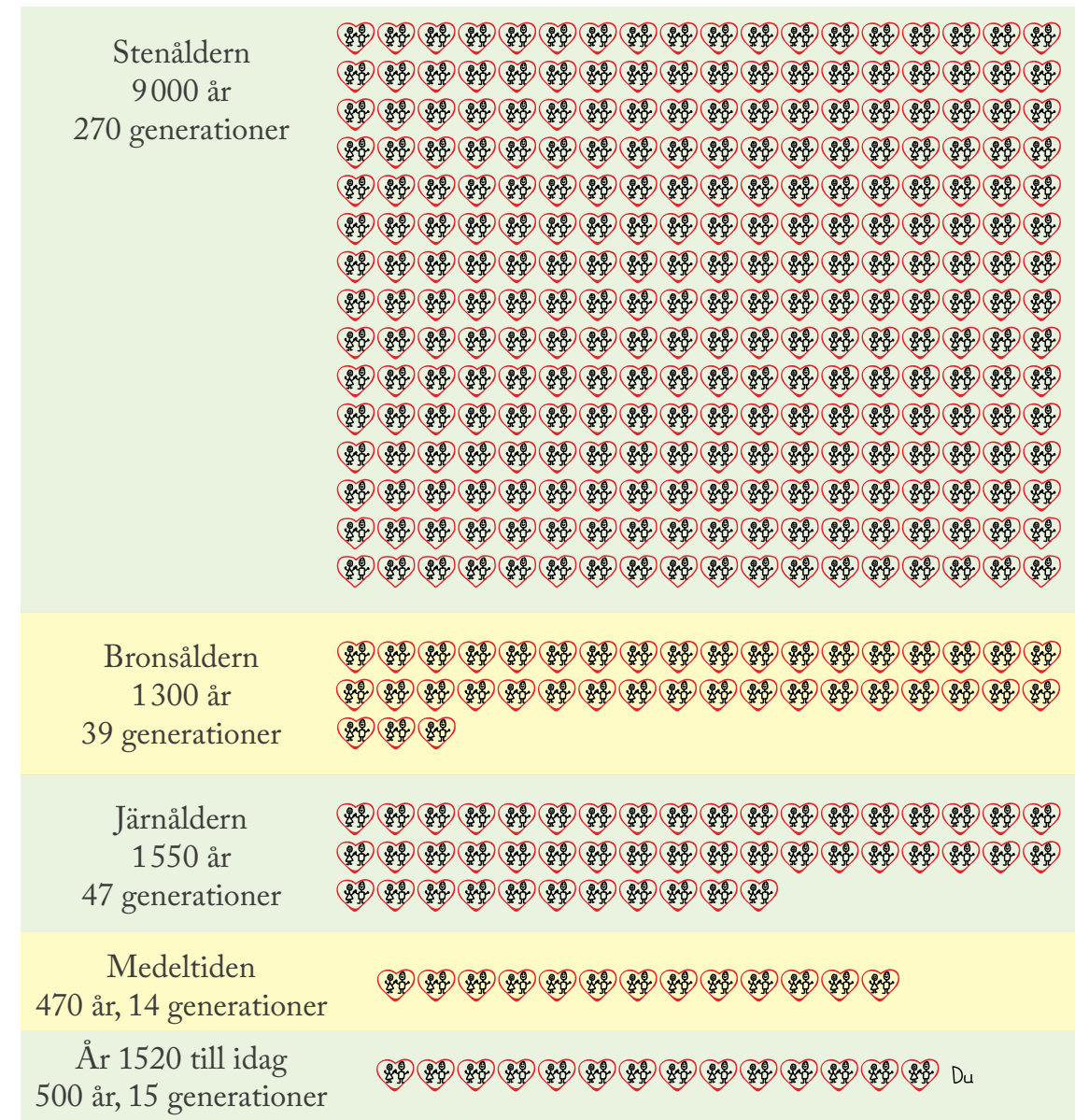
Det vi gör idag kommer att bli historia i framtiden. Om tusen år kommer de som lever då att läsa om 2000-talets historia. Då kommer vi att vara en del av historien.

DIN PLATS I HISTORIEN

Du tillhör en generation och dina föräldrar tillhör en annan. En generation är ungefär 33 år, det vill säga tre generationer på 100 år. För att komma tillbaka till år 1523, då Gustav Vasa blev kung, måste vi gå tillbaka 15 generationer.

Gunvi har upplevt sju generationer! Hennes gammelfarfar föddes år 1860 och hennes första barnbarnsbarn år 2011.

STÅNDSSAMHÄLLET VÄXER FRAM UNDER MEDELTIDEN

Under medeltiden växte det fram ett samhälle i Europa som kallades ståndssamhälle. Det betydde att människor i samhället delades in i grupper. Grupperna kallades ständer (singular: stånd).

Fyra ständer

I Sverige fanns det fyra olika ständer:

- adel,
- präster,
- borgare och
- bönder.

Varje stånd hade olika uppgifter i samhället. De olika ständerna hade olika rättigheter och skyldigheter. Det fanns också människor som inte tillhörde något av ständerna. Det här sättet att dela in människor i grupper fanns kvar fram till 1800-talet.

Adel.

Regenten, som kom från adeln, hade det största ansvaret för riket. Adeln och prästerna behövde inte betala skatt.

Adel

Adeln var det rikaste av de fyra ständerna. De bodde ofta på stora bondgårdar eller i slott. För att slippa betala skatt var de tvungna att hjälpa kungen om det blev krig. De skulle då ställa upp med soldater och krigsrustade hästar.

Präster

Prästerna arbetade i kyrkor både på landet och i städerna. De hade hand om gudstjänster, dop, bröllop och begravningar samt lärde ut kristendomen till befolkningen. Prästerna bad också böner för människornas själar. Det var ett så viktigt arbete att de inte behövde betala skatt till regenten.

Präster.

De som bestämde mest inom kyrkan var biskoparna. Biskopar var präster som hade lång utbildning. De mäktigaste biskoparna satt i riksrådet.

Borgare

Borgarna bodde i städerna. De var hantverkare eller handelsmän. Borgarna betalade skatt till staden och de var dessutom tvungna att hjälpa till med olika uppgifter såsom att vara brandvakter och hålla vakt mot fiender och tjuvar.

Bönder

Det största ståndet var bönderna. En del bönder var skattebönder. De ägde sin egen bondgård och betalade skatt till regenten.

Borgare.

Andra bönder var frälsebönder. De arrenderade (hyrde) en bondgård av en adelsman eller av kyrkan. Frälsebönderna betalade inte skatt till regenten, utan de var i stället tvungna att under några dagar varje år arbeta åt adelsmannen eller kyrkan.

Alla bönder var tvungna att ge kyrkan en tiondel av det som arbetet på gården gav. Om de till exempel slaktade ett djur fick kyrkan en tiondel av köttet. Skatten kallades tionde.

Övriga

Det var många av rikets invånare som inte tillhörde något av ständerna, exempelvis tiggare och gamla människor utan familj. Inte heller de som arbetade på bondgårdar eller på adelsmännens gårdar tillhörde något stånd.

Bönder.

TIDSLINJE MEDELTIDEN

• 800-tal Norge enades (Harald Hårfager) • 900-tal Danmark enades (Harald Blåtand) • 995-1022 Olof Skötkonung var kung och Sveriges regent • 1000-tal Sverige enades • 1050-1520 Medeltiden • 1100-talet-1809 Finland var en del av Sverige	800–1100-tal
• 1200-tal Ett fåtal städer i Sverige • 1200-tal Stockholm grundades • 1248-1266 Birger jarl • 1290-1318 Birger Magnusson var kung och Sveriges regent	1200-tal
• 1300-tal Digerdöden • 1303-1373 Heliga Birgitta • 1306 Håtunaleken • 1317 Nyköpings gästabud • 1318-1326 Ingeborg Håkansdotter och riksrådet styrde Sverige • 1319-1364 Magnus Eriksson var kung och Sveriges regent • 1332 Magnus Eriksson köpte Skåne och Blekinge av Danmark • 1364-1389 Albrekt av Mecklenburg var kung och Sveriges regent • 1389-1412 Drottning Margareta var drottning och hela Nordens regent • 1397-1523 Kalmarunionen	1300-tal
• 1412-1439 Erik av Pommern var kung och Sveriges regent • 1434-1436 Uppror ledda av Engelbrekt Engelbrektsson	1400-tal
• 1523 Kalmarunionen upplöstes	1500-tal

BEGREPP MEDELTIDEN

Adel Ett av de fyra stånderna. Adeln betalade inte skatt utan hjälpte i stället regenten i krig.

Adelsman En person som tillhörde adeln.

Arrendera Hyra.

Bannlysning Uteslutning ur den kristna kyrkan.

Biskopar Prästerna som bestämde mest inom kyrkan.

Boktryckarkonsten Kunskapen att trycka böcker.

Borgare Ett av de fyra stånderna. Hantverkare och handelsmän som bodde i städerna.

Borgmästare Personen som styr en stad.

Bönder Ett av de fyra stånderna. De ägnade sig åt jordbruk.

Digerdöden Då många dog av en pest som spreds i mitten av 1300-talet.

Domkyrka En stor kyrka som styrs av en biskop.

Erikskrönikan En samling texter som berättar om medeltiden.

Fornnordisk religion Religionen som fanns i Norden före kristendomen. Asatro.

Fredlöshet Ett straff för personer som bröt mot lagen.

Fridslagarna Lagar som gällde i hela riket. De infördes av Birger jarl.

Frälsebönder Bönder som hyrde sin gård av en adelsman eller av kyrkan.

Handelssystem Handeln sker på ett planerat och ordnat sätt.

Hansan Främst tyska städer som samarbetade för att underlätta handeln på Östersjön.

Helgon En person som som under sitt liv anses ha haft nära kontakt med Gud.

Hird Soldater som skyddade kungen.

Hövdingar De som styrde samhället på vikingatiden.

Jarl Kungens närmaste man.

Kalmarunionen Danmark, Norge och Sverige samarbetade och styrdes av samma regent.

Kloster Här bor människor som vill ägna sitt liv åt Gud och sin religion.

Landskapslagar Varje landskap hade sina egna lagar i början av medeltiden.

Landslagen Nya lagar som gällde i hela riket i stället för landskapslagarna.

Latin Språket som Bibeln var skriven på.

Missionär En person som berättar om sin religion för andra människor.

Munk En man som bor i ett kloster.

Nunna En kvinna som bor i ett kloster.

Pergament Djurhudar som man skrev på.

Pest En sjukdom som sprids snabbt.

Präster Ett av de fyra stånderna. De arbetade för kyrkan.

Regent Personen som styr ett rike eller ett land.

Rike Ett land.

Riksrådet En grupp personer, till exempel adelsmän, som styrde riket tillsammans med regenten.

Skattebönder Bönder som ägde sina egna gårdar.

Socken Ett mindre område runt en kyrka.

Statsbildning När en regent har stor makt över ett större landområde och dess invånare.

Stift Ett större geografiskt område runt en domkyrka.

Ständer De grupper som befolkningen delades in i under medeltiden.

Tionde En tiondel av det som arbetet på bondgården gav betalades i skatt till kyrkan.

Tull En skatt på varor som fördes in i städerna.

Union Ett samarbete mellan riken/länder.

Värdshus Ett slags hotell.

ÄLDRE VASATID

1521-1611

Gustav Vasas intåg i Stockholm år 1523.

Den äldre vasatiden (1521 - 1611) är en tid då Sverige styrdes av Vasaätten, det vill säga av Gustav Vasa och hans släktingar. Sverige lämnade Kalmarunionen år 1523 och blev från och med då ett rike som styrdes av svenska regenter. Under Gustav Vasas tid som regent lämnade Sverige katolicismen och blev ett protestantiskt rike (reformationen). Sverige blev också ett arvrike där regentens äldsta barn ärvde makten.

Sverige blir Sverige

När Gustav Vasa blev regent var Sverige ett litet rike utan stark ledare. Många anser att det var

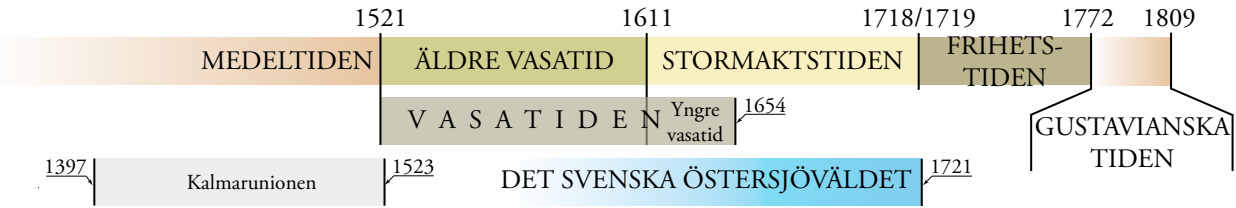
Gustav Vasa som gjorde att Sverige blev Sverige. Gustav Vasa anses ha varit en hård kung som var grym mot sina fiender.

Under sin tid som regent byggde Gustav Vasa upp Sveriges ekonomi och såg till att lagarna följdes. Sverige blev ett rike med god ekonomi som styrdes av en stark ledare.

Enväldet fortsätter, försvinner och återkommer

Regenterna som styrde Sverige under den äldre vasatiden och under stormaktstiden hade stor makt. De styrde ofta enväldigt, de tog alltså alla beslut själva. Idag kallas det här sättet att styra för

TIDSLINJE SVERIGE ÅREN 1397-1809

diktatur. Regenternas beslut var bra för dem själva, men de brydde sig inte så mycket om hur deras beslut och krig påverkade befolkningen.

Efter stormaktstidens alla krig kom frihetstiden. Då minskade regenternas makt och i stället ökade riksdagens makt. I slutet av 1700-talet tog Gustav III över makten och införde enväldet igen.

Det andra kunskapsområdet

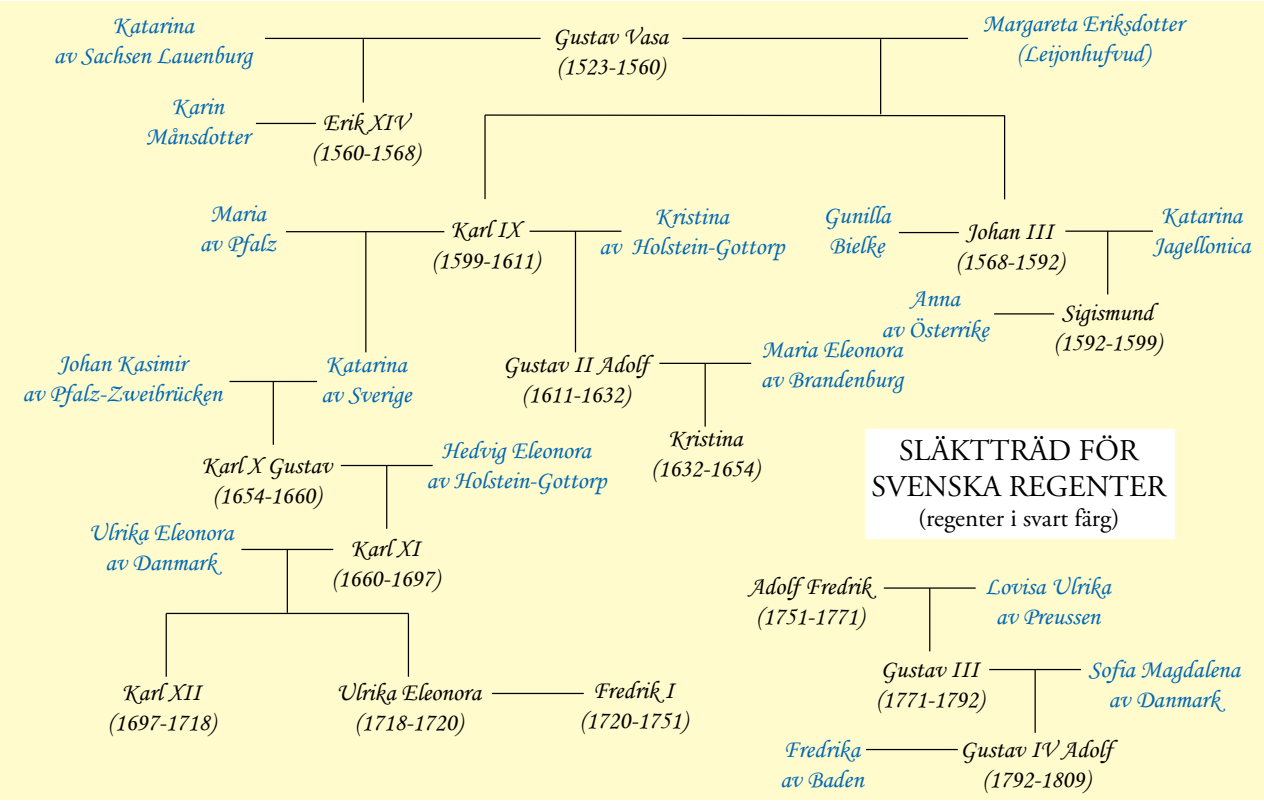
Mellanstadiets historia är uppdelad i tre kunskapsområden. Här, i det andra kunskapsområdet, får du lära dig om tiden från år 1500 till 1800 i Norden.

De här 300 åren är uppdelade i

- äldre vasatid (1521 - 1611),
- stormaktstiden (1611 - 1718),
- frihetstiden (1719 - 1772) och
- gustavianska tiden (1772 - 1809).

Centralt innehåll i det andra kunskapsområdet

- ◊ Kampen om den politiska makten i Norden. Reformationen och framväxten av en stark kungamakt i Sverige. Uppror och motstånd mot kungamakten.
- ◊ Det svenska Östersjöväldet. Orsaker till dess uppkomst och upplösning samt konsekvenser för människor runt Östersjön.
- ◊ Likheter och skillnader i levnadsvillkor mellan olika grupper i ståndssamhället.
- ◊ Vad historiska källor från tidsperioden, till exempel brev, dagböcker och kartor, kan berätta om det förflutna.
- ◊ Historiebruk kopplat till tidsperioden, till exempel i gatunamn, minnesmärken och reklam.

HISTORIEBRUK 1611-1718

Det som hände under stormaktstiden hålls levande i samhället än idag, bland annat genom minnesmärken, museer, namn och historiska händelser som firas.

Statyer och minnesmärken

På många platser i Sverige finns det statyer av regenter och andra historiska personer. De två regenter som är avbildade på flest statyer är Gustav Vasa och Gustav II Adolf.

Personer som avbildas på statyer har ofta någon koppling till platsen där statyerna står, till exempel gubben Rosenbom i Karlskrona. Han flyttade dit från Åland. Han dog antagligen i krig i Polen 1705-1706.

Gustav II Adolf

Gustav II Adolf dog under slaget vid Lützen den 6 november år 1632. Dagen är allmän flaggdag till minne av honom. På allmänna flaggdagar bör den svenska flaggan hissas i hela landet.

Gubben Rosenbom finns i Karlskrona.

Det finns också en speciell Gustav Adolfsbakelse som många äter den 6 november, en tradition från mitten av 1800-talet. Bakelsen är särskilt populär i Göteborg eftersom det var Gustav II Adolf som grundade staden år 1621.

Soldatnamn

När indelningsverket bildades år 1682 fick varje socken i uppgift att anställa soldater. Männen som anställdes fick då ett soldatnamn. Många av efternamnen finns kvar. Soldatnamnen hade ofta en militär anknytning, exempelvis Ståhl, Krig eller Sköld. Andra soldatnamn hade anknytning till naturen såsom Björk, Ström eller Rosenbom. Några fick namn efter sin personlighet, till exempel Lustig, Modig och Rapp.

Namn på platser

Flera svenska platser har fått sina namn efter kungar och drottningar som styrt Sverige. Karlstad (Karl IX), Kristinehamn (drottning Kristina) och Karlskrona (Karl XI) är några exempel.

Gustav Adolfsbakelse.

På några platser i Sverige finns områden som kallas finnmarker eller finnskogar. De är uppkallade efter finländare som kom dit under 1500- och 1600-talen.

Drottning Kristina

Det finns flera filmer som handlar om drottning Kristina. En av dem är *Queen Christina* från år 1933 med den svenska skådespelerskan Greta Garbo (1905-1990) i huvudrollen. I den här filmen, liksom i många andra som handlar om historiska personer, stämmer handlingen dåligt med verkligheten. Greta Garbo finns idag på de svenska hundrakronorssedlarna.

Greta Garbo som drottning Kristina.

Vasamuseet

Det finns många museer som på olika sätt visar upp Sveriges historia. Syftet är att få oss att minnas historien. Ett av de mest kända är Vasamuseet i Stockholm där besökare kan se vraket efter regalskeppet Vasa som sjönk år 1628.

Regalskeppet Vasa byggdes i Stockholm och blev klar år 1627. Den 10 augusti 1628 gjorde skeppet sin första och sista resa. Det var en stor händelse och många människor hade samlats för att se på. Efter 1300 meters resa sjönk skeppet.

Några av skeppets kanoner bärgades under 1600-talet. Resten av skeppet fick ligga kvar på botten. 333 år efter att skeppet sjönk bärgades det. Vasamuseet har haft mer än 40 miljoner besökare.

Regalskeppet Vasa på Vasamuseet i Stockholm.

HISTORISKA LINJER: LEVNADSVILLKOR

Jägarstenåldern
Människorna bodde i hyddor och tält. De flyttade runt under året för att ha tillgång till mat. Maten kom från jakt, fiske och växter från naturen. (s. 11)

Bronsåldern
Kunskaperna om jordbruk förbättrades. Människorna bodde i byar. Klimatet var varmt och det var lätt att skaffa mat. (s. 12)

Järnåldern
De första städerna började växa fram vid handelsplatser. Nästan alla bodde på landsbygden och arbetade med jordbruk. (s. 18, 56)

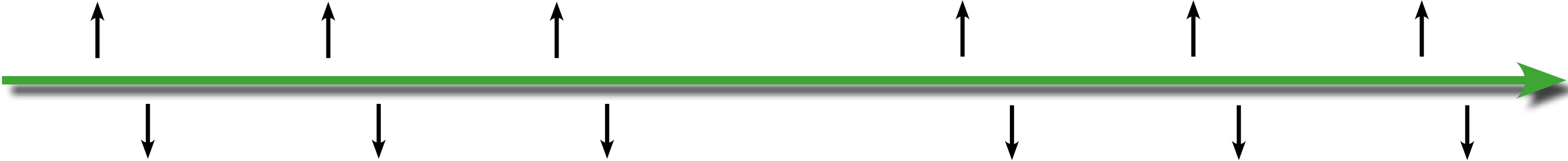

Medeltiden
Befolkningen delades in i grupper (ståndar) som hade olika rättigheter. (s. 46 - 47)

Stormaktstiden
Många dog i samband med krig. Kvinnorna och barnen tog ett stort ansvar för hemmet och jordbruket när männen var ute i krig. (s. 80, 84)

1800-talet
Folkökningen på landsbygden skapade fattigdom och fler flyttade till städerna där arbetskraft behövdes i fabrikerna. (s. 115, 118)

Bondestenåldern
Människorna blev bofasta. Tamdjur och odling av växter gjorde att det fanns mat där människorna bodde. De bodde i enkla hus som låg samlade i byar. (s. 11)

Järnåldern
Klimatet blev kallare. Människorna bodde i långhus och under vintern bodde även djuren där. På gårdarna fanns ofta trälar som tvingades att arbeta hårt. (s. 13)

Medeltiden
Kristendomens införande gjorde att människorna tvingades att leva på det sättet som enligt kyrkan var det rätta. Träldomen förbjöds. (s. 27, 33)

Medeltiden
Under digerdöden spreds pesten i Sverige och en tredjedel av befolkningen dog. (s. 48)

1720-1850
Fred, vaccin, större tillgång till mat och förbättrad kunskap om hygien bidrog till att fler människor levde längre. De flesta bodde fortfarande på landsbygden och arbetade med jordbruk. (s. 98 - 100, 112 - 113)

1900-talet
Ett samhälle där alla hade rätt till bostad, mat och sjukvård växte fram.

1940-talet
Fler bodde i städer än på landsbygden. (s. 114)

Framtiden
Hur kommer människors levnadsvillkor se ut i framtiden?